

IVA LUKEŽIĆ, PEDAGOŠKI FAKULTET, RIJEKA

PRILOG ČITANJU DELLA BELLINIH ZNAKOVA ZA
AKCENTE

U radu se prezentira sistem otčitavanja sadržaja akcenatskog znakovlja u rječniku »Dizionario italiano, latino, illirico« Ardelia Della Belle iz 1728. godine. Brojem i vrstom prozodijskih jedinica te njihovom distribucijom definira se fiksirani akcenatski sistem, a određuje se i njegov evolutivni stadij. Priloženo je dvadesetak Della Bellinih primjera radi ilustracije metode rada i ovjeravanja zaključaka.

Nekoliko je radova izravnije usmjerilo moja nastojanja za proniknućem akcenatskog sustava skrivenog iza Della Bellinih grafičkih signala. Osobito su se poticajnim pokazala razmišljanja Bratoljuba Klaića o akcentuaciji u djelima starih pisaca, članak Christiana van den Berka o naglasku i kvantiteti u starom Dubrovniku, i novija rasprava Josipa Vončine o naglasnoj problematici književne baštine.

Prj koncu istraživanja, kad su se osnovni elementi Della Bellinog akcenatskog sustava već jasno nazirali, pribavila sam i knjigu Christiana van den Berka o čakavskom supstratu u Dubrovniku i ustanovila da je ovaj autor već prije više od tri desetljeća obavio lavovski dio posla pedantnom usporedbom Della Bellinih markacija s Rešetarovim i Budmanijevim zapisima o štokavštini s jedne, te s Beličevim i Hrastinim čakavskim materijalom s druge strane: u Della Bellinim je zapisima razlučio činjenice koje se mogu smatrati novoštokavskim od onih koje su identične čakavskoj akcentuaciji u djelima dvojice čakavologa.

Procijenila sam ipak da mi dotadašnji trud nije uzaludan jer je i nakon van den Berkovih nalaza ostalo prostora za određenije zaključke o akcenatskom sustavu fiksiranu u glasovitom »Dizionariu« iz 1728, za definiciju tog sustava i za identifikaciju njegova evolutivnog stadija i, također, za otčitavanja koja su ostala neriješena ili sporna. Naznačene poslove svodim u ovom radu.

Opis sustava, njegova definicija i ustanovljavanje njegova evolutivnog stadija autonomni su, nezavisni od usporedbi s čakavskom i sa štokavskom akcentuacijom: izvedivi su iz pravila o evoluciji akcenatskog sistema hrvatskog ili srpskog jezika. Tako dobiven rekonstrukt nužno je i konstrukt, ali potvrdiv u organskim govorima, koliko seže moje poznavanje akcenatskih sustava na terenu našeg jezika. Ti se zaključci temelje na teorijskim postavkama Milana Mogušaa o akcenatskoj klasifikaciji i evolutivnim stadijima akcenatskog sustava čakavskog narječja, no primjenjivim na sve sustave našeg jezičnog sistema.

Nosioci su informacija o prozodijskim jedinicama u Della Bellinu zapisu tri grafička znaka (‘, ^, ’) i geminirani grafemi.

Sadržaj znakovlja

1) Znak ` (gravis) markira:

a) mjesto kratkog akcenta u primjerima iz priloženog teksta: Tàc, gljètne, prèm, cìStjem, ròdjèni, Stvòren, Smàrt, dòba, mòje, Nùg (=nu g=nu ga), Svòje, Kàd, Vidje, Svà, xàloSno, Vàs (zamj. nom. sing.), zìò, jàSnjeh, TmàSti, jàd, vàzda, Svòje, mnògom, GòSte, jèle (im. nom. pl.), mnògu, gnìma, vàSce, pòglja, nègh (=njeg), zèmgjlja, velikom, potiScteni, proljètno, izvarScènje, pakgljèné, gnegòviSe (=njegovi se), odvårxe, vodàmi, Djèva, Cjovjèk, razbit, Obràz, kigòd;

b) atoničku riječ na početku akcenatske cjeline u primjerima: Srèd (vruchinee), poSrèd (kríla), NàkojehSmo, Kròz (doScàStje), ì (dovodim), Tèr (kó), à (zà-lúdu), mègju (gnìma), Nà (vårkeSe), ì (pòglja), nà (vrjème);

2) Znak ' (akut) markira:

a) mjesto dugog silaznog akcenta u primjerima: Síone, súSce (nom. plur.), zèmgjlju, Slávna, Májka, rájske, kómu, bjéSce, réda, já, rjéc, kó, ghgníva (gen. sing.), Svjém, drúgu (dat. sing.), Svómu, Cjás (=čast), Stjèni, Smúti, tój, Súnze, mjéSez, jázi (nom. plur.), bljéde (pridj.), KáSe (=ka se), Kí, bólnjem, tjélom, Stán, príma, dvóri (present), nebjéhu, púcinu (akuz. sing.), ón, kímu (=ki mu), vårheSe (=vrhe se, akuz. plur.), vrjème, cemérne, otróvne, žalúdu;

b) zanaglasnu duljinu na nastavačnom ili tvorbenom morfemu, neposredno iza (najčešće nemarkiranog) kratkog akcenta, u primjerima: praxé, millá, Pracchjáhu, upráv, nemillá, Sumgníví, pazé, veliké, izlazé, obecchjánu, Mraznój, nebeskí, skoncjánje, pakgljèné, gnihové (gen. sing.), NáStojníke, budú, boléS, imá, kuScjá, iztiskána, oví, otvoráhu, poSSiánu;

c) neakcentirani slog prefiksalnog morfema u složenica, za kojim slijedi slog sa silinom, u primjerima: rázjaddi, óchjúti, NáStojníke;

3) Znak ^ (circumfleks) markira dugi uzlazni akcent u primjerima: S'gljúbavimga (=s ljubavim ga), mlíkom, kríla, ráskoSce, Mlādza, skrátíla, zàkon, skàzanje, zvjàzdaa (gen. plur.), slúghe (akuz. plur.), krèpoSne, dùScja, díkom, dvóri (nom. plur.), Dvânaes, drúgaa (gen. plur.), gljúbav, Tùxna, kràgl, dvórSe (=dvor se).

Značenje geminiranih grafema

1) Geminirani grafemi za konsonante (osim geminate SS) slijede neposredno iza vokala pod kratkim akcentom, u primjerima: millá, gnegguje, mille, ghgnillee (gen. sing.), Pracchjáhu, onni, nemilla, plannu, occij (gen. plur.), slikke, dilla, obecchjánu, vjerru, ozquarnilla, takko, rázjaddi, nemillo, kollom, Spille, nocchi, zadimmile, parre, ljettinu, kuppit, valovitte, plahhe, pjenne, borri (nom. plur.), prineSsene, Akko, potoppa, zgoddom;

2) geminirani grafemi za vokale

a) u osnovama riječi i u jednosložnim riječima nastalim kontrakcijom markiraju dugi silazni akcent, u primjerima: Cjuuva, Staari, iSpuugnam, praavo, opaaki, krijvem, naruuganu, xijvi, promjenijva, bljeede, uStrjeeli, prijlicna, djeeli,

mij, puutnikom, vijte (glag. pridj. trpni, ž. r. plur.), obijlnjema, poduuScena, Svuu (=svu < svoju);

b) u nastavačnim morfemima markiraju zanaglasnu duljinu, u primjerima: doij (=doji), neciStee (gen. sing.), ghgnillee (gen. sing.), occij (gen. plur.), velikee (gen. sing.), Stojj (=stoji), zvjêzdaa (gen. plur.), drûgaa (gen. plur.).

Della Bellin zapis:

- Tàc, praxim gljètne Srèd vruchinee
Sione SúSce zémglju praxé. /9/
- S' gljúbavimga prèm velikom
Slávna Djèva Májka millá
Cjuuva, ì ciStjem doij mlíkom
I gnegguje poSrèd kríla. /11/
- A ráskoSce rájske mille
NàkojehSmo mij ròdjeni
Od neciStee Stvòren ghgnillee
Pria Cjovjèk potiScteni. /14/
- Pracchjáhu onni upráv gròba
Mládza kómu Smàrt nemillá
U proljètno bjéSce dòba
Priko réda dni skrátila. /18/
- Od boleSti nègh velikee
Stojj takko nepomicna
Placna obraza bljeede slikke
Mraznój Stjéni Svà prijlicna. /31/
- Staari zâkon já nehodim
Kròz doScàStje razbit mòje
Nùg iSpuugnam ì dovodim
Na izvarScènje praavo Svòje. /33/
- Kàd opaaki krágl Sumgnivi
Vidje Svuu rjéc naruuganu
RázjediSe i razghgnjévi
Tèr kó xijvi ogagn plannu. /35/
- Poghledomga krijvjem pazé
Od veliké Sarcbe ì ghgníva
Iskre iz occij Svjém izlazé
Oráz Slikke promjenijva. /35/
- S' nepoSctena bjéSce dilla
Obecchjánu Drúgu Svómu
Cjás i vjerru ozquarnilla. /38/
- Tim cemérno toga radi
U SarzuSe Svomu Smúti,
I xàloSno prèm rázjaddi
I boljezan Smartnu óchjúti. /46/
- Na nemillo tój skázanje
Vàs nebeskí dvòrSe Smúti
Súnze, i mjéSez zló skoncjánje
S' kollom jàSnjeh zvjêdaa óchjúti. /46/

- TmàSti jázi, bljéde Spille
Od pakgljèné nocchi skrovne
SveSSe bjéhu zadimmile
Od gnihové parré otróvne. /49/
- Posla slúghe, à zalúdu
I krépoSne NáStojníke
Da ljettinu kuppit budú. /49/
- KáSe bolés imá i kuScjá
Kí cjojveka jád uStrjeeli
Iztiskána kàdSe dùScja
S' bólnjem tjélom arve i djeeli. /54/
- Oví vâzda s' mnògom díkom
GòSte na Stán príma i dvóri,
GnegòviSe Svjem puutnikom
Otvoráhu vâzda dvóri. /58/
- JoSc nebjéhu valovitte
Tad poznali plahhe pjenne
Kitni borri, jèle vijte
U púcinu prineSSene. /60/
- Dvânaes drúgaa ón joSc imá
Mnògu gljúbav kímú darxe;
Akko kigòd mèghju gníma
Nà várkeSe vâSce odvârxe. /60/
- Lúghe ì pòglja ón priklopi
Svojem vodâmi obijlnjema,
I nà vrjème Svòje natopi
PoSSiánu zémglju gníma. /61/
- Od potoppa neSmiljena
VighjaSceSe teSckom zгодdom
Túxna zémglja poduuScena. /62/

Interpretacija:

- Táč, pražim ljètné sred vrućinē
sione sùše zémlju pràžē. /9/
- S ljúbavim ga prem velíkom
slávna Djèva, májka mlā,
čúva, i čistjem dōji mlíkom
i njèguje posred kríla. /11/
- A ráskoše râjske mīle
na kojeh smo mí rōdeni,
od nečístē stvōren gnjlē
prija čovjèk potíštēni. /14/
- Práčáhu òni uprav grōba
mlādca, kōmu smířt nemlā
u proljètno bjēše dōba
priko rēda dni skrātíla. /18/
- Od bolesti njèg velikē
stōji tākò nepomična,

- plačna obraza, bljêde slike,
mrāznōj stjēni svā prilična. /31/
- Stāri zākon jā ne hodim
kroz došāstje razbit mōje,
nū g ispūnjam i dovodim
na izvršēnje prāvo svōje. /33/
- Kād opāki krāl̄j sumnjivi
vīdje svū rjēč narūganu,
razjedi se i razgnjēvi,
ter kō živi oganj plānu. /35/
- Pogledom ga krivjem pāzē
od velikē srčbe i gnjīva,
iskre iz ōči svjēm izlāzē,
obrāz slike promjenīva. /35/
- S nepoštena bjēše dila
obēčānu drūgu svōmu
čas i vjēru ockvrnila. /38/
- Tim čemērno toga radi
u srcu se svomu smūti,
i žalosno prēm razjādi,
i boljezan smrtnu očūti. /46/
- Na nemīlo tōj skāzanje
vās nebēski dvōr se smūti.
Sūnce i mjēsec zlō skōnčānje
s kōlom jāsneh cvjēzdā očūti. /46/
- Tmāsti jāzi, bljēde sple
od pakljēnē nōci skrovne
sve se bjēhu zadīmle
od njihōvē pārē otrōvne. /49/
- Posla slūge, a zalūdu,
i krēposne nastōjnikē
da ljētīnu kūpit būdū. /49/
- Kā se bōlēs īmā i kūšā,
kī čovjeka jād ustrjēli,
iztiskāna kād se dūša
s bōlnjem tjēlom rve i djēli. /54/
- Ōvi vāzda s mnōgom dīkom
gōste na stān prīma i dvōri:
njegōvi se svjem pūtnikom
otvōrāhu vāzda dvōri. /58/
- Još ne bjēhu valovīte
tad poznali plāhe pjēne
kitni bōri, jēle vīte
u pūčinu prinēsene. /60/
- Dvānajes drūgā ōn još īmā
mnōgu ljūbav kī mu drže.
Āko kīgōd među njīma
na vārke se vāše odvřže. /60/

- Lûge i pòlja on priklopi
svojem vodãmi obîlnjema,
i na vrjême svòje natopi
posijãnu zèmlju njîma. /61/
— Od potòpa nesmiljena
viðãše se teškom zgòdom
tùzna zèmlja podùšena. /62/

Zaključak: opis i definicija akcenatskog sistema u Della Bellinu zapisu

A) Prozodijski inventar sastoji se od tri akcenta, nenaglašenih kračina i nenaglašenih duljina. Jedan je kratki akcent (˘) i dva duga, razlikovna po intonacijskim opozicijama (ˆ i ˜).

B) Distribucijska su pravila za prozodijske jedinice:

a) kratki akcent stoji u inicijalnom slogu (zlò, tmãsti, ròdeni), u medijalnom slogu (velikòm, vodãmi) i u zatvorenoj ultimí (čovjèk, razbìt, obrãz), ali ne i u otvorenoj;

b) dugi silazni akcent također stoji u inicijalnom slogu (sùše, mājka, tjêlom), u medijalnom slogu (čemêrno, otròvne, zalúdu) i u zatvorenoj ultimí (na stân), ali ne i u otvorenoj;

c) dugi uzlazni akcent stoji u inicijalnom slogu (krîla, zãkon, nãdam se, brãnim, skrãtila), u medijalnom slogu (orùžje, žumãnce, planîna, činjãše, bježèci) i u finalnom slogu, otvorenom i zatvorenom (krãlj, dvòr, pût, grjèh, orãč, vojnìk, gospodãr, činìm, držè, š njìm, njè);

d) nenaglašena kračina stoji ispred akcenata (čovjèk, otròvne, orùžje) i iza njih (čovjèka, otròvne, orùžje);

e) nenaglašena duljina stoji samo iza akcenata (bòlēs, Dubròvnik, cvjèzdã), ali ne i ispred njih.

C) Evolutivni stadij

Opisanom je stanju prethodio sistem u kojem su i kratki akcent i dugi silazni akcent mogli stajati i u otvorenoj ultimí, a nenaglašene su duljine mogle prethoditi silini. U odnosu na taj stariji sistem, u sistemu su se koji fiksira Della Bella, zbile ove promjene:

a) silina je generalno povučena s otvorene ultime regresivno za jednu moru (zemljã, dobã, grobã, zemljè, vodè, svojè, svojòj, ovè, oví, stojí, pekú > zèmlja, dòba, gròba, zèmljè, vòdè, svòjè, svòjòj, òvè, òví, stòjì, pèkù) ostavljajući sekundarne nenaglašene duljine na pozicijama na kojima je prije pomaka bio dugi silazni akcent (stojí, oví > stòjì, òví);

b) sve su prednaglasne duljine privukle silinu i na tim se novim pozicijama realizirao neoakut / zavinuti akcent, budući da je silina prebačena regresivno samo za jednu (prvu susjednu) moru (krilã, zãkòn, skrãtila, skãzãnje, žumãncè, planînã, nenãvidnik > krîla, zãkon, skrãtila, skãzãnje, žumãnce, planîna, nenãvidnik) i budući da je neoakut/zavinuti akcent postojao u prethodnom si-

stemu u brojnim regularnim pozicijama koje se kontinuiraju i u novonastali sistem (králj, dvõr, oráč, vojník, gospodâr, nãdam se, brãnim, činim, držéci, š njim),

c) u tom je sistemu, što pomakom siline a što analogijama, došlo do ujednačavanja akcenta unutar paradigme iste riječi (oráč-oráča-oráču-oráčem; nõga-nõge-nõzi-nõgom; mõja-mõje-mõjoj), ali se stari akcenatski odnosi mogu iskazati i na novi način (zemljã-zemljê-zêmlju > zêmlja-zêmlje-zêmlju),

d) na taj se način, ali i zbog pripadnosti drugačijim akcenatskim tipovima, mogu tumačiti primjeri u kojima je vidljivo — ili se čini da jest — produljenje primarno kratkog akcenta (zêmlju, pũčinu, mjêsec, dvõri > zêmlju, pũčinu, mjêsec, dvõri),

e) u tom se sistemu očituje tendencija prema pokratama dugih vokala, rjeđe pod akcentom (djêva) a češće izvan akcenta, što je dovelo do pokrate znatnog broja zanaglasnih duljina (ili do alternacija pokraćenih i nepokraćenih duljina u istim kategorijama).

f) sporadično se očituju i kanovačke pojave (imperativ: dopustĩ > dopũsti).

Budući da je u opisanom sistemu akcenatski inventar tročlan a pomak siline parcijalan a ne generalan, taj je sistem u Della Bellinu zapisu noviji troakcenatski.

L I T E R A T U R A

- Bosanac, S.: Ocjena Dellabelline gramatike (Prilog za istoriju hrvatske gramatike). Nastavni vjesnik IX, Zagreb 1901. str. 529—561.
- Berk Ch. A. van den: Y a-t-il substrat čakavien dans le dialecte de Dubrovnik? S' Gravenhage 1959.
- Klaić, B.: Nov pogled na akcentuaciju starih hrvatskih pisaca u Dubrovniku s posebnim obzirom na Marina Držića. Marin Držić, Zbornik radova, Matica hrvatska, Zagreb 1969.
- Berk Ch. A. van den: Nekoliko opaski o kvantitetu i akcentu u starom Dubrovniku. Marin Držić, Zbornik radova, Matica hrvatska, Zagreb 1969. str. 299—310.
- Moguš, M.: Fonološki razvoj hrvatskog jezika. Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb 1971.
- Moguš, M.: O jedinstvu čakavske akcentuacije. Radovi Zavoda za slavensku filologiju sv. 12., Zagreb 1971. str. 7—12.
- Moguš, M.: Čakavsko narječje, Fonologija. Školska knjiga, Zagreb 1977.
- Vončina, J.: O naglasnoj problematici književne baštine. Mogućnosti XXXIV br. 1—3, Split siječanj—ožujak 1986. str. 6—19.

Zusammenfassung

EIN BEITRAG ZUR INTERPRETATION VON DELLA BELLAS
AKZENTENBEZEICHNUNGEN

In dieser Arbeit wird das Ablesungssystem des Inhalts der Akzentenbezeichnungen im Wörterbuch »Dizionario italiano, latino, illirico« des Verfassers Ardelia Della Bella aus dem Jahre 1728 dargestellt. Nach der Anzahl und der Art der prosodischen Einheiten, so wie mit ihrer Verteilung wird ein festes Betonungssystem definiert, so wie seine Entwicklungsstufe bestimmt. Wegen der Illustrierung der Arbeitsmethode und der Beschlüssennachprüfung werden etwa zwanzig Della Bellas Beispiele angeführt.